

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930:94(477)(092)Калнишевський

© Галина Коцур
(Київ)

Ф.Д. НІКОЛАЙЧИК ПРО КОШОВОГО ОТАМАНА ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО

Вперше подано основні віхи біографії Ф.Д. Ніколайчика та проаналізовано дослідження ним життя та діяльності П.І. Калнишевського.

Ключові слова: Ф.Д. Ніколайчик, історик, Роменське реальне училище, Великосорочинська учительська гімназія, П.І. Калнишевський, кошовий отаман, біографія, «Кієвская старина».

Історик, краєзнавець, літературознавець, бібліограф, педагог Федір Данилович Ніколайчик народився 1857 р. у містечку Новий Ройськ Новоизбківського повіту Чернігівської губернії в селянській сім'ї. Закінчив із золотою медаллю Чернігівську гімназію [12, с. 106]. Вступив до Петербурзького університету. Відомо, що 20 грудня 1879 р. у помешканні Ф.Д. Ніколайчика було проведено обшук у зв'язку з наявними агентурними відомостями про його причетність до революційної партії та поширення землевольчих видань як у Петербурзі, так і в провінції (Справа М. Васильєвої та П. Россиневича). Через політичну неблагонадійність підлягав негласному нагляду поліції (Дело Министерства юстиции, II уголовный отдел, № 8443 (1880)). Після двох років навчання в Петербурзі перевівся до Київського Імператорського Університету Святого Володимира, який закінчив у 1882 р. [4]. Кандидат історико-філософських наук. Наукову роботу розпочав під керівництвом професора В.Б. Антоновича.

Після закінчення університету протягом 20 років вчителював на Полтавщині (учитель жіночої гімназії в Кременчузі, реального училища в Ромнах, інспектор народних училищ у Пирятині, директор учительської семінарії в Сорочинцях) [12, с. 106]. З 1906 р. був директором народних училищ Волинської губернії. З 1909 р. – начальник Суwalkівської учбової дирекції [6, с. 822].

До нас дійшли скупі інформаційні відомості про двадцятирічний період життя Ф.Д. Ніколайчика. Деякий час він працював учителем історії та географії в Роменському реальному училищі. На посаді був з 11 березня 1886 р. Нагороджений орденом св. Станіслава третього ступеня (1891) [15, с. 66]. Утримання Ф.Д. Ніколайчика становило 1660 крб. на рік, у тому числі за класне кураторство – 160 крб. [8; 9]. Зберігся лист педагога від 24 червня 1894 р. до відомого історика козаччини Д.І. Яворницького, де той пояснює, як краще дістатись Лубен, а також запрошує в гості: «Якби Ви, Дмитре Івановичу, зупинились на якийсь час у Ромнах (іде 2 поїзди на добу) і

завітали до мене, то зрозуміло, були б дорогим гостем. Кучеру Ви б наказали везти себе до реального училища, а там будь-який сторож укаже на мою квартиру» [6, с. 374]. У цьому ж листі Ф.Д. Ніколайчик, щоб заохотити Д.І. Яворницького зупинитись у Ромнах, додає: «А у нас є ще церква збудована Калнишевським, батьківщина якого всього за 8–10 верст від Ромна. Два роки тому назад я документально встановив цей факт в «Кієвской Старине», в статті «Родина Калнишевського», відтиск якої одночасно з цим Вам надсилаю» [6, с. 374].

Ф.Д. Ніколайчик безпосередньо причетний до створення Великосорочинської учительської семінарії. Завдяки старанням педагога вона була відкрита 1904 р. на основі затвердженого 11 березня 1902 р. рішення Державної Ради і являла собою новий 4-річний тип учительських семінарій Міністерства Народної Освіти.

За клопотанням Ф.Д. Ніколайчика, для будівництва приміщення, земство виділило 4 га землі, а 3 га подарував дворянин Г.П. Палій. Почався збір коштів. Надсилались листи до губерній, церковнослужителів. Відгукнулась також громадськість. За 2,5 роки було збудовано трьохповерхове приміщення учительської чоловічої семінарії – першого освітянського закладу на Полтавщині. 1 вересня 1905 р. розпочалося навчання [13].

Велика заслуга швидкого будівництва належить першому директору семінарії Ф.Д. Ніколайчику, який прибув у містечко Сорочинці 1903 р. і проживав у сім'ї учителя земської школи Татарінова до закінчення спорудження нового закладу.

При семінарії було збудовано святий храм. Освітянський заклад утримувався за рахунок державних коштів. Щороку державна скарбниця виділяла 26 158 крб., а Полтавське губернське земство – 3 тис. крб. Учні отримували стипендію 120 крб. [13].

У штаті вчительської семінарії значилися директор, законовчитель – священник, чотири наставники, вчителі, лікар (всього 11 осіб).

11 листопада 1906 р. відбулася церемонія освячення будови й святого храму. На неї прибув помічник попечителя Київського навчального округу П.А. Адріанов, котрий відвідав уроки всіх викладачів і, за його словами, «побачив навчальну і виховну роботу в досвідчених і вмілих руках».

Після обіду урочисті дзвони у всіх п'яти храмах містечка Сорочинці повідомили про прибуття Пресвятійшого Іоанна Полтавського зі свитою – священнослужителями. Владика зустріло багатотисячне зібрання людей перед семінарією, потім у новому храмі семінарії – директор Ф.Д. Ніколайчик із колективом.

Під час літургії законовчитель семінарії О. Ларін промовив: «Семінарія – розсадник просвіти народної... особисто мене радує, що тут побудовано храм Божий... будьте не лише послухними закону, але й творцями його, і ви будете підніматись від сили до сили, доки не досягнете мужності досконалої... Пам'ятайте завжди дороге ім'я першого вашого начальника і вихователя Федора Даниловича Ніколайчика, пам'ятайте, що лише завдяки його наполегливим старанням і великій праці споруджено це приміщення і храм...»

...Освіченість повинна виробити в людині комплексне світобачення, а для цього недостатньо наповнити голову багатьма знаннями, необхідно створити в людині живе ядро, яке могло б всмоктувати в себе потрібні йому матеріали зі всієї висоти набутих знань, і розвиваючись, виростало б у живий організм чітких уявлень про світ і людину...» [олт. еп. вед. 16, с.2]. Потім було виконано народний гімн об'єднаними силами хору й оркестру вихованців семінарії. Під час обіду в коридорі другого поверху розмістився семінарський оркестр музикантів зі скрипками й балалайками. Пізніше відбулось служіння в Преображенській церкві Сорочинець, де співав хор семінаристів.

Так відзначено освітянськими першопрохідцями, священнослужителями, громадськістю початок навчання й виховання перших педагогічних кадрів у новозбудованому приміщенні семінарії.

Завдяки старанням Ф.Д. Ніколайчика при семінарії була створена бібліотека з 1507 книг в 4077 томах, на суму 3990 крб., навчальних посібників – 363, на суму 3005 крб. [13].

Територія навколо семінарії була засаджена декоративними деревами, розбито та посаджено фруктовий сад. Для розвитку квітникарства й городництва при семінарії збудована цегляна оранжерея, створено два розсадники для саджанців – фруктових і декоративних.

Велика увага приділялася всебічному духовному й естетичному вихованню семіна-

ристів. Тут часто організувались літературні й музичні вечори, на які запрошували місцеве населення. Діяли оркестри: струнний, духовий, балалаєчний, скрипковий.

Ф.Д. Ніколайчик був директором семінарії до 1906 р.

Деяку інформацію про життя та діяльність Ф.Д. Ніколайчика черпаємо з листа Ф.О. Лавріненка до П.П. Ротача, де читаємо, що «у Горленка (Василя Петровича Горленка – українського етнографа і художнього критика. – Г.К.) бував Федір Данилович Ніколайчик – історик, викладач Роменського реального училища, котрий займався вивченням археологічних розкопок. Я слухав його лекції про історію м. Ромни, яке, на його думку, потрібно називати Ромен».

Три рази за життя доля зводила мене з Ніколайчиком. Перший раз, коли я навчався в Роменському реальному училищі (він викладав історію), другий раз у Великих Сорочинцях, коли я був учителем у біженській Вейверській учительській семінарії, а Ніколайчик оточував мене інспектором, і, насамкінець, третій раз в Бердянську, куди хвиля революції занесла його, а мене було призначено вчителем в біженську Замостську гімназію. Тут мені прийшлося допомагати йому у влаштуванні на роботу. Це було і смішно, і зворушливо. Він жебракував, залишився без будь-яких засобів до існування.

І ось рядовий учитель влаштовує свого колишнього великого начальника (дійсного статського радника – генерала) на службу. Ніколайчик був дуже зворушений і поступово ми здружилися з ним. Частенько бував він у нас і проводив по дві-три години. Багато про що ми говорили. Він був надзвичайно цікавим співбесідником. Як історик багато чого розповідав, і якимось він згадав про Горленка.

Ніколайчик говорив, що він кілька разів бував у Ярошівці і добре знав Василя Горленка. Якщо Ви будете ритись в архів Полтавського музею, то цілком ймовірно, що натрапите на Ніколайчика Федора Даниловича як історика-археолога. Чому я так думаю?

Ще в ті роки, коли я повернувся з Бердянська додому (1921 р.), мені робили запит із Ромни, що я знаю про долю Ніколайчика, так як там дізнались, що я зустрічався з ним у Бердянську, де і похоронив його. Роменці розказували, що Ніколайчиком цікавиться Василенко (київський кореспондент)...» [9, с. 163–165].

Ф.Д. Ніколайчик помер 1920 р. і похований у м. Бердянську (тепер Запорізької обл.).

Як учений, Федір Данилович, досліджував історичне минуле Полтавщини. Написав розвідки з фольклору та етнографії, брав участь у археологічних розкопках на Роменщині (тоді –

Полтавської губернії). 1880–1890-х рр. активно друкувався в журналі «Кіевская старина», де опублікував зокрема «Библиографический указатель сочинений Н.И. Костомарова» (1885. – № 5), друкувався в «Трудах Полтавской ученой архивной комиссии» («Ильинская ярмарка в период ее существования в Ромнах» (1907) [2, с. 164]. Окремі дослідження Ф.Д. Ніколайчика побачили світ на сторінках «Зорі» («З другого кінця: короткий огляд Сіверської України» (1886)). Він автор праць з історії козащини, Гетьманщини й Лівобережної України, зокрема: «Первые козацкие движения в Речи Посполитой (1591–1596)» (КС. – 1884. – № 3–4), «Новый источник о козацком восстании 1625 г. и место заключения Куруковского договора» (КС. – 1889. – № 10), «Личный состав малороссийской козацкой старшины в 1725 году» (КС. – 1904. – № 7–8) та ін. [5, с. 1762]. У 1891 р. побачила світ його фундаментальна праця «Городъ Кременчукъ. Исторический очеркъ» [11]. Ф.Д. Ніколайчик автор понад 30 наукових і науково-популярних публікацій.

У 1884/1885 звітному році Історичне товариство імені Нестора-літописця обрало історика своїм членом [3, с. 564]. Прізвище Ф.Д. Ніколайчика зустрічаємо серед засновників у 1903 р. Полтавської губернської вченої архівної комісії, завданням якої було виявлення, концентрація та впорядкування документальних матеріалів, що становили наукову цінність [17, с. 713–714].

Ф.Д. Ніколайчик найчастіше публікувався під псевдонімами: Ни-к, Ф.; Н-к, Ф.; [10, с. 339], криптонімом: Ф.Н. [14, с. 573].

Особливо цінною для істориків є наукова розвідка Ф.Д. Ніколайчика, яка стосується з'ясування малої батьківщини, окремих віх життя та благодійної діяльності останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Івановича Калнишевського.

Кінець ХІХ ст. характеризується появою нових історичних даних щодо біографії славного кошового отамана. І головна заслуга в цьому належить Федору Даниловичу. Так, у 1892 р. виходить праця «Родина Калнишевскаго» [18, с. 249–277], опублікована під криптонімом «Ф.Н.» у журналі «Кіевская старина». Авторство даної статті належить Ф.Д. Ніколайчику, який свого часу, працюючи викладачем Роменського реального училища, активно цікавився й досліджував історію життя та діяльності останнього кошового отамана Запорозької Січі. Він особисто пройшовся по місцях Роменщини, які пов'язані з іменем П.І. Калнишевського, працював у архівах, спілкувався з людьми, які мали хоча

б найменші відомості про козацького ватажка, аналізував, співставляв факти й події.

Уже в перших рядках статті Ф.Д. Ніколайчик наголошує, що П.І. Калнишевський «давно привертає до себе увагу не лише дослідників запорозької старовини, але й освічених читачів узагалі» [18, с. 249]. Дослідник стверджує, що інтерес до особистості кошового «обумовлений як значимістю його в історії останніх років Запоріжжя, так і його трагічною долею після знищення Січі» [18, с. 249].

Найперше, автор характеризує П.І. Калнишевського, як талановитого державника, зазначаючи, що він – «прекрасний запорозький ватажок», «ловкий дипломат, обдарований адміністратор, однаково вдало вів зносини і з петербурзькими вельможами, і з січовою «голотою», він один, хто міг підтримати, навіть оновити Запоріжжя» [18, с. 249]. Факт обрання продовж десяти років кошовим отаманом, Ф.Д. Ніколайчик розцінює як вбачання в ньому рятівника, захисника, а також «передчуття січовими братчиками кончини милого Запоріжжя». Далі автор розмірковує, що Січ втратила колишнє своє значення. Тепер вона могла залишитися як своєрідне суспільство військових поселенців, яке не перечить державному устрою й саме в собі черпає сили й засоби для існування. Для того, щоб не просити в уряді «хлібного жалування» і не здійснювати набіги на невірних, слід було вести власне господарство. Тому-то й зайнявся П.І. Калнишевський колонізацією Запоріжжя: «Виростали не лише нові зимівники, хутори, але й цілі села. Народ ішов із України російської й польської, Молдавії, Новосербських поселень і навіть із татарського Буджака» [18, с. 250]. Слід зазначити, що вперше термін «колонізація» в контексті політики П.І. Калнишевського було вжито в кінці ХІХ ст. саме Ф.Д. Ніколайчиком. Розглядаючи проблему заселення вільних територій, автор виникнення численних населених пунктів відносив саме до заслуг П.І. Калнишевського [13]. Разом із економічним розвитком потрібно було дбати про юридичний захист земель і з цією метою кошовий отаман відправляє ряд депутатів до Петербурга. Ф.Д. Ніколайчик надзвичайно високо оцінює адміністративні й дипломатичні здібності кошового отамана, навіть вважає їх важливішими за військову доблесть. Незважаючи на зусилля кошового отамана розвивати господарство краю, все ж, зауважує автор, надто пізно козацька старшина зрозуміла необхідність реорганізації. Політичні події розвивалися дуже швидко й не на користь козаків.

Історик пише про знищення Запорозької Січі, долю козацької старшини, в тому числі й

про П.І. Калнишевського. Він розділяє точку зору П.С. Єфименка та Д.І. Яворницького про арешт та заслання кошового до Соловецького монастиря й «неймовірно тяжке ув'язнення» аж до самої кончини 31 жовтня 1803 р.

Ф.Д. Ніколайчик намагається з'ясувати час, місце народження, родинні стосунки і стану приналежність П.І. Калнишевського. Дослідник наголошує, що почерпнув цікаву інформацію з «Полтавскихъ губернскихъ вѣдомостей» (№№ 3–6) за 1880 р., де було надруковано історико-статистичний нарис «Ромни» В. Бучневича. В № 4 газети написано: «Батьківщина Калнишевського село Пустовійтівка, Роменського повіту, де він пожертвував на місцеву Троїцьку церкву 100 крб. і за отриманням цих грошей їздили в січ запорозьку вікарний ієрей того села Тимофій Яковлев і ктитор Андрій Марченко».

Далі Ф.Д. Ніколайчик описує свою поїздку до с. Пустовійтівки та саме село. Автор розповідає: «Село Пустовійтівка лежить всього верст за 8–10 від Ромен, вверх по Сулі. Долина річки в цьому місці не широка, версти 3–4, майже всюди покрита селами. В даний час села розрослись настільки, що майже в притик підходять одне до одного. За три версти від Ромен лежить Герасимівна, навпроти неї за рікою Плавинище, за Герасимівною Аксютині, Пустовійтівка, далі Будки, Вовківці, Коровинці та ін., і так до прикордонного міста Харківської губернії Недригайлова. Ставши за роменським собором на краю високого виступу, бачиш на північно-східному напрямку цю долину, усіяну церквами, верст на 20. Правий берег Сули в цьому місці досить високий і мальовничий, і надзвичайно цікавий стосовно доісторичної археології, особливо, якщо цікавитись блискучими колекціями. Це місце, якраз над селами Аксютині та Пустовійтівка, покриті скіфськими курганами...» [18, с. 268]. Пустовійтівка має «хвилясті вулиці з хатками в середині дворів, що йдуть уперемішку з садочками, городами, ті ж левади, вигони перед селом, церква, яка ховається в зелені» [18, с. 268].

У Пустовійтівці Ф.Д. Ніколайчика гостинно зустріли священник о. К. Яновський, дякон та учитель місцевої школи. Вони допомогли ознайомитись із церковним майном, старими церковними паперами й метричними книгами.

Історик підкреслює, що церква дійсно виявилась побудованою П.І. Калнишевським і має в наявності пожертвуване ним чудове Євангеліє. В описі за 1827 р. автор прочитав: «Церковь во имя св. Троицы, деревянная, построена въ 1773 году иждевениемъ кошового войска запорожскаго Петра Ивановича Калнишевскаго, о трехъ главахъ, куполы на коей

первоначально покрыты были гонтою, а вся церковь шелювкою... По правую сторону пономарня, а по левую ризница» [18, с. 269].

Досліджуючи трьохбанну Святотроїцьку церкву с. Пустовійтівка, він звертає увагу й на Євангеліє, яке містить надпис: «Сія книга євангеліє издѣлано коштомъ воиска запорожскаго низового судии войскового Петра Ивановича Калнишевскаго». На сторінках Євангелія з 8 до 43, внизу, написано про жертводавця П.І. Калнишевського, а також: «За здравіе его и заупоккой умершихъ Иоанна, Агафii, Зеновii. Еще живыхъ Андрея, параскавеи, Сімеона, Андрея и Иосифа еще в живыхъ пребывающаго. Оному жь Євангелію цена пять сотъ рублей. Подписана в сѣчѣ Запорожской 1762 году іюля 3 дня» [18, с. 270]. Перелічені імена – це імена батьків, братів, сестри та близьких родичів.

Ф.Д. Ніколайчика вразила краса Євангелія. Він подає детальний його опис: «Оно московской печати 1758 года, въ листъ, переплетено въ дубовыя доски, обложенныя серебряными вызолоченными листами, по которымъ серебряная же накладная різьба. Переплетъ на корешкѣ и зстежки тоже серебряные. Лицевая доска весьма искусно отделана: по срединѣ рельефное распятіе, по сторонамъ котораго помѣщены Божія Матерь и Иоаннъ Богословъ; надъ распятіемъ св. Троица, подъ распятіемъ Иоаннъ Златоустъ; съ боковъ – около Божіей Матери Василий Великій, около Иоанна Богослова Андрей Первозванный. По угламъ доски євангелисты: вверху Матфей и Маркъ, внизу Лука и Иоаннъ. Подъ Иоанномъ Златоустомъ фигура ангела... На нижней доскѣ по средине изображение Спасителя на облакѣ, окруженнаго ангелами; правая рука поднята вверхъ для благословенія, в левой – шаръ. По угламъ четыре выпуклости, около полу вершка въ вышину, въ качествѣ поставокъ... Длина досокъ 11 верш., ширина 7¼ в., вѣсу въ євангелія 28 фунтовъ» [18, с. 269–270].

Крім Євангелія, за словами Ф.Д. Ніколайчика, в церкві є два пожертвованих запорожцями хрести, абсолютно однакові, кипарисні, в серебряній оправі з такими ж підніжками, визолоченими візерунками. Кипарис вставлений в оправу, як в рамочки, затягнутий із обох сторін дуже тонкими листочками зі слюди. На одному з хрестів, по краях підніжки, з середини, вирізьблений надпис: «сей крестъ надалѣ осавуль воиска запорозкого низового всело пустовитовку до храму пресвятыя тройци 1757 года: іюля: 5:д.» [18, с. 270]. Цілком зрозуміло, що цей хрест Святотроїцькій церкві також подарував П.І. Калнишевський, адже саме він був військовим осавулом на Запорозькій Січі з 1754 по 1761 рр.

Досліджуючи різного роду церковні документи, зокрема й метричні книги датовані від 1723 до 1768 і від 1780 до 1804 рр., Ф.Д. Ніколайчик мав на меті знайти хоча б якісь записи з прізвищами Калниш чи Калнишевський, щоб точно вказати на місце його народження, але пошуки виявились марними. Приводом до такого прискіпливого дослідження був історико-статистичний нарис «Ромни», написаний В. Бучневичем. Там йшлося про те, що батьківщиною П.І. Калнишевського є село Пустовійтівка, Роменського повіту. Якщо спочатку ця інформація викликала у Ф.Д. Ніколайчика сумніви, то пізніше він отримав незаперечний доказ її правдивості, а саме, повідомлення старости роменського Святодухівського собору І.О. Курилова, який знайшов такі відомості в архіві роменського духовного правління. Самому ж Ф.Д. Ніколайчику не вдалося познайомитися з оригіналом документу, але І.О. Курилов особисто запевнив, що така справа є в архіві й переказав її зміст. У документі йшлося про прохання представників пустовійтівської церкви до роменського духовного управління видати паспорт для поїздки в Січ, щоб отримати кошти на церкву, обіцяні П.І. Калнишевським. І саме в цьому проханні наголошувалося, що «изъ Пустовойтовки кошевой и родомъ состоитъ» [18, с. 272]. Пізніше Ф.Д. Ніколайчик отримав від І.О. Курилова ще три документи, зокрема, «В духовное протопопії роменской правленіе доношеніе» (від 25 травня 1773 р.), «Божією Матію смиренный Гавріиль, митрополить Кіевскій и Галицкій» (від 13 червня 1773 р.), «Въ духовное роменское правленіе доношеніе» (від 7 травня 1780 р.), які містили незаперечні докази, що П.І. Калнишевський народився в с. Пустовійтівка. В першому з них стверджувалося, що «кошевой атаманъ Петръ Ивановичъ Калнишъ в селѣ Пустовойтовкѣ родился» [18, с. 272], в другому та третьому, що він у рідному селі побудував Троїцьку церкву: «деревянную на мѣсто обветшалой всемъ коштомъ до единой послѣднейшей надобности сего села Пустовойтовки уроженца, бившей сѣчѣ кошевого атамана Петра Ивановича Калниша...» [18, с. 273, 275]. Всі ці документи та надпис на Євангелії, стверджує Ф.Д. Ніколайчик, переконливо доводять, що П.І. Калнишевський народився в с. Пустовійтівка.

Що стосується стану, з якого походив майбутній кошовий, то Ф.Д. Ніколайчик піддає сумніву припущення А.О. Скальковського про дворянське походження, мотивуючи тим, що «дворянства въ нынѣшнемъ смыслѣ еще и не было въ то время въ Малороссіи» [18,

с. 276] й вважає, що П.І. Калнишевський вийшов із народу, на що вказує його щедра церковна благочинність. Автор зазначає, що саме такі люди з «чисто народнымъ чувствомъ живого убеждения въ неизмеримой важности пожертвованій на дѣло религіи» виношували з собою на Запорозжі засвоєне «ими в народной среде чувство уваженія къ создателямъ и благодетелямъ храмовъ Божіихъ» [18, с. 276]. Коштом кошового збудовано, за виявленими в документах даними дослідника, 4 церкви: у Межигір'ї, Лохвиці, Ромнах і Пустовійтівці. На сам лише іконостас лохвицької церкви ним витрачено 10 000 крб., Євангеліє пустовійтівської церкви – 500 крб., Євангеліє для Соловецького монастиря – 2435 крб. та багато ін. Благодійна діяльність П.І. Калнишевського «покроеть доброю памятю имя человека, столь несчастного при жизни» [18, с. 277].

Надзвичайно цінним є детальний опис церкви Покрови Пресвятої Богородиці у Ромнах, збудованої «коштомъ и стараніемъ воискъ запорожски кошевого благородного гподина Петра Калнишевскаго и Давида Чорного влѣто отъ создания мира 7272 отъ воплощенія Б-га Слова 1764» [18, с. 257]. Автор описує місце розташування церкви при спуску з міста на Засулля. (Тепер на місці церкви стоїть пам'ятне погруддя П.І. Калнишевському. – Г.К.). Ф.Д. Ніколайчик намагається передати не лише видиму красу святині, а й ті відчуття, які отримує вірянин у храмі. Зокрема, він зазначає, що людина, котра увійшла в церкву, ніби переноситься у світ часів прадідів, перебуває у відчутті зустрічі зі своїми предками: «Смотришь на эти «чумарки», «кожухи», на эти простыя, набожныя лица, на эту прадѣдовскую манеру молиться (при извѣстныхъ возгласахъ и пѣснопѣніяхъ точно волна пробѣжить по головамъ, какъ вѣтеръ по зрѣющей нивѣ) – и забываешь совершенно нынѣшнюю ... «публику» [18, с. 258].

Додамо, що детальний опис споруди ззовні та зсередини дослідник подає через власне сприйняття побаченого під час відвідин храму і його фотографування.

Особливе захоплення у Ф.Д. Ніколайчика викликає іконостас церкви. Він «високий, старовинний, не просто різьблений, а скульптурний, що для тих часів було рідкістю... Цей масивний, багатоярусний іконостас міг поставити тільки фундатор багатий, який не шкодував «кошту». Хіба нинішні прихожани можуть зрівнятися з Калнишевським?» [18, с. 258]. Автор звертає увагу на чотири зображення пророків і апостолів, що серед інших скульптур, прикрашали масивний іконостас. Це були фігури, заввишки майже, як людина, св. Іоанна

Хрестителя, св. євангеліста Іоанна і двох первосвящеників: Аарона й Захарії. Зроблені вони з липи й позолочені. Один із полтавських архієреїв навіть наказав зняти їх з іконостасу, бо дуже вони були схожі на католицькі. На іконостасі залишили визолочену фігуру Бога Отця. Автор наводить уривок зі старого опису іконостасу, де зазначено, що він був чотирирусний, позолочений, прикрашений витонченим живописом. Окремо описується кожен ярус іконостасу й знову ж таки, перелічуються скульптури ангелів і святих, які його прикрашають. У храмі було «надзвичайно багато ікон у кіотах, на деяких із них старовинні срібні «шати» [18, с. 261]. У Покровській церкві «збереглися навіть дерев'яні, зеленою фарбою пофарбовані сидіння для старшини війська запорозького» [18, с. 261].

Ф.Д. Ніколайчик ознайомився в храмі зі старовинними документами, де знайшов опис церковного майна та подає його перелік у статті.

Дослідник звертає увагу на розбіжності щодо часу побудови храму. Адже на його дверях було вирізьблено 1764 р., а у всіх описах вказується на 1770 р. Швидше за все, на думку автора, в цьому році було завершено її будівництво. Корисною видається інформація описів, де йдеться про витрати на ремонт і утримання школи, шпиталю, які, очевидно, діяли при храмі й фінансувалися його коштом.

Тривалий час Покровська церква у Ромнах не піддавалась ніяким реконструкціям і перебудовам. Лише, як зазначає автор, 1827 р. під неї було закладено кам'яний фундамент, поміняно підвалини, перестелена підлога і перекритий металічний дах. Після цього раз чи два її білили. 1848 р. на місці старої дзвіниці збудовано нову.

Ф.Д. Ніколайчик дуже обурюється, що якимось на раз з'явилась думка про незручність церкви для богослужінь, мовляв у ній холодно, темно, тісно, тому потрібно «реконструювати». Комусь прийшла в голову ідея з'єднати церкву з дзвіницею і перетворити її на храм-дзвіницю, що і стиль спотворює, і не характерно для християнського храмубудування взагалі. Для кращого освітлення хотіли прорізати в стінах церкви більші вікна [18, с. 264–265]. Все ж таки церкву відреставрували, чи краще сказати перебудували. Під час ремонту двері з різьбою замінили іншими, а старі – зникли безслідно.

Дослідник подає детальні відомості про своє листування зі священиком з Лохвиці, від якого дізнався, що П.І. Калнишевський побудував у місті «соборну церкву на честь Різдва Пресвятої Богородиці, дерев'яну, яка недоуго проіснувала й згоріла від грозового удару, загорілась вона 19 липня 1799 року» [18, с. 254]. Далі Ф.Д. Ніколайчик наводить цінний уривок із документа про «состроенную въ Лохвицѣ бывшимъ Запорожской Сѣчи кошовымъ Петромъ Калнышомъ знатнымъ капиталомъ соборную Рождества Пресвятыя Богородицы церковь...» [18, с. 255]. На одній із дощок старого іконостаса цієї церкви можна прочитати також «імена Петра Калниша, батька його Іоанна і матері Агафії» [18, с. 255].

Історик описує цікавий факт переписки лохвичан із П.І. Калнишевським з приводу будівництва церкви. Він згадує і про квитанцію в «Дѣлѣ» від 5 жовтня 1763 р., в якій іде мова, що від кошового отримано на лохвицьку церкву 500 крб. [18, с. 255].

Проте наукові здобутки Ф.Д. Ніколайчика не відразу були помічені істориками та дослідниками даного періоду, прикладом чого є реферат В. Біднова, присвячений 100-річчю від дня смерті кошового отамана П.І. Калнишевського [1]. Будучи прочитаним на засіданні Катеринославської губернської архівної комісії 30 листопада 1903 р., тобто майже через 11 років після опублікування зазначеної статті, він подає відомості про фінансування коштовим лише трьох церков, що свого часу було зазначено ще А.О. Скальковським. Крім того, багато цінної інформації про кошового отамана Запорозької Січі дослідник подав ще задовго до Д.І. Яворницького.

Отже, цілий ряд сторінок життя та діяльності історика, краєзнавця, літературознавця, бібліографа, педагога Ф.Д. Ніколайчика на сьогоднішній день залишаються не з'ясованими. Так само, як і останнього кошового Запорозької Січі П.І. Калнишевського, у вивчення біографії якого вніс свою лепту Федір Данилович. У науковій розвідці «Родина Калнишевскаго» в «Кіевской старине» (1892) історик уперше довів місце народження кошового та відобразив раніше не відомі віхи його життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бедновъ В. Последній кошевой Запорожъя. П.Ив. Калнышевскый / В. Бедновъ. – Б. м., 1903. – 18 с.
2. Вітряк: Літературно-краєзнавчий альманах Талалаївщини. – Талалаївка-Київ, 2007. – Вип. 3. – С. 164.
3. [Дашкевич М.П.] Годичное собрание Общества пр. Нестора и отчет о его деятельности за 1884–85 г. / М.П. Дашкевич // Кіевская старина. – 1885. – Т. XIII. Листопад. – С. 562–566.
4. Державний архів міста Києва. – Ф. 16: Київський університет.
5. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. – Перевид. в Україні. – Львів: НТШ, 1996. С. 1762.

6. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. – Вип. 1: Листи вчених до Д.І. Яворницького / Упоряд. С.В. Абросимова, А.І. Перкова, О.В. Піцик, Н.Г. Чередник; Вступ. сл. С.В. Абросимової, А.І. Перкової; Перед. слово Б.Т. Каралиша. – Дніпропетровськ: Гамалія, 1997. – 888 с.
7. Задвернюк А.В. Наша школа №2. Краткое повествование о старейшем среднем учебном заведении города Ромны Сумской области / Задвернюк А.В., Белякович Н.А., Кудлай Г.К. – Ромны, 2007.
8. Історія Роменської спеціалізованої школи I–III ступенів № 2 ім. академіка А.Ф. Йоффе. – Режим доступу: jakelk.freehostia.com/index.php?option=com_content
9. Листи Ф.О. Лавріненка і примітки до них (1960–1962) // Вітряк: Літературно-краєзнавчий альманах Талалаївщини. – Талалаївка-Київ, 2007. – Вип. 3. До 100-річчя від дня смерті В.П. Горленка та 120-річчя від дня народження І.П. Кавалерідзе. – С. 163–165.
10. Масанов И.Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей: В 4 т. – М.: Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1960. – Т. 4. – 558 с.
11. Николайчикъ Ф.Д. Городъ Кременчукъ. Исторический очеркъ / Ф.Д. Николайчикъ. – СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1891. – 217 с.
12. Ніколайчик Федір Данилович // Архіви України. – 1967. – № 4. – С. 106.
13. Освітнянський первісток – семінарія – дух і серце Полтавщини. – Режим доступу: vs-school.ucoz.ru/index/uchitelska.../0–28
14. Палієнко М.Г. «Киевская старина» (1882–1906). Систематичний покажчик змісту журналу. – К.: Темпора, 2005. – 608 с.
15. Памятная книжка Киевского ученого округа на 1895–1896 учебный год. – К., 1895. – Ч. V. Полтавская губерния. – С. 66.
16. Полтавские епархиальные ведомости. – 1906. – № 34–35. – С. ?
17. Полтавщина. Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – С. 713–714
18. Ф. Н. Родина Калнишевскаго / Ф. Н. // Киевская старина. – 1892. Май. – Т. XXXVII. – С. 249–277.

© Галина Коцур
(Київ)

Ф.Д. НИКОЛАЙЧИК О КОШЕВОМ АТАМАНЕ ПЕТРЕ КАЛНЫШЕВСЬКОМ

Внезрє дано основные моменты биографии Ф.Д. Николайчика и проанализировано его исследование жизни и деятельности П.И. Калнышевского.

Ключевые слова: Ф.Д. Николайчик, историк, Роменское реальное училище, Великосорочинская учительская гимназия, П.И. Калнышевский, кошевой атаман, биография, «Киевская старина».

© Galyna Kotsur
(Kyiv)

F.D. NIKOLAICHYK ABOUT ATAMAN PETRO KALNYSHEVSKY

There are the main biography's milestones by F.D. Nikolaichyk and are analyzed his life and studies of P.I. Kalnyshevsky.

Keywords: F.D. Nikolaichyk, historian, Romny real school, Velykosorochynci Teaching Gymnasium, P.I. Kalnyshevsky, ataman, biography, «Kievskaya Starina».

До редакції надійшла 11.10.2012.

УДК 930(477)«17/19»:364.054 Калнишевський

© Віта Коцур
(Київ)

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЖИТТІ КОШОВОГО АТАМАНА П. КАЛНИШЕВСЬКОГО: УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

З'ясовуються найважливіші аспекти благодійної діяльності кошового отамана П. Калнишевського та відображення цього питання українською історіографією.

Ключові слова: П. Калнишевський, кошовий отаман, благодійна діяльність, українська історіографія.

Хоча останнього десятиліття й вийшло чимало праць, присвячених останньому кошовому отаману Запорозької Січі Петру Калнишевському, в дослідженні його життя та діяльності можна виділити низку питань, які з тих чи інших

причин залишилися поза увагою більшості істориків або й досі є суперечливими.

Серед цілого ряду проблем, пов'язаних з цією історичною особою, існує також питання благодійної діяльності запорозького кер-